

not departure, guarantee, release under supervision, dismissal, etc. the positive and negative aspects of applying to a suspect these types of preventive measures.

Discuss international standards of human rights. Positive in our view is the use of at least two guarantors when applying such measure of restraint as a personal guarantee. These are such countries as Kazakhstan, Kyrgyzstan, Noted that non-standard for this group of countries has use under certain preventive measures electronic means of tracking. The latter shall apply subject to the action of concealment from third parties and should take into account the location of the suspect, the ways of its movement, age, health condition, family situation and lifestyle.

Selected this measure as a temporary suspension of driving privileges. It is used both as a primary and secondary to another measure of restraint by the judge by reasoned decision of the Prosecutor. This measure is widely used in Moldova.

Described widespread in CIS countries the measure of restraint – the key. The last is the amount of cash or valuables deposited in the Deposit account of the preliminary investigation body or the court, the accused, defendants or their relatives, other citizens or legal entities. Interesting is the fact that in Uzbekistan as collateral may be made immovable property.

Found that in the majority of CIS countries the provisional release under judicial control and temporary release on bail are preventive measures alternative to arrest, and can be applied only to the person against whom the petition of the arrest, or the suspect, the accused already arrested.

Turkmenistan shows that in exceptional cases, if the grounds and provided for in the act circumstances, the preventive measure may be applied in respect of a person suspected of committing a crime before being charged.

Key words: *measures of restriction, CIS, one's own recognizance, bail, handing over the surveillance, removal.*

УДК 343.352

О.О. Дудоров,
Я.В. Ризак

**СУБ'ЄКТ «ПАСИВНОГО» ПІДКУПУ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ
ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ПРИВАТНОГО ПРАВА:
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті проаналізовано кримінально-правове поняття службової особи юридичної особи приватного права як спеціального суб'єкта злочину. Обґрунтовано доцільність зміни законодавчого позначення суб'єкта злочинного підкупу в приватному секторі.

Ключові слова: *службова особа, юридична особа приватного права, спеціальний суб'єкт злочину, підкуп, фізична особа – підприємець, корупція.*

Постановка проблеми. Україна перебуває на відповідальному етапі формування незалежної правової держави з високорозвиненою економікою. Перехід України до ринкових відносин породив нові види злочинності, однак однією з найгостріших проблем залишається корупція в різних своїх проявах і сферах. Прагнення нашої країни наблизитися до

міжнародних стандартів щодо боротьби з корупцією призвело до того, що в Україні, починаючи з 2009 р., започатковуються істотно нові підходи до законодавчого забезпечення протидії кримінально каранним проявам корупції та службовим правопорушенням. Мається на увазі заснована на власному історичному досвіді (дореволюційному, часів непу) і досвіді країн із розвинутою ринковою економікою різниця в засадах, на яких ґрунтується кримінальна відповідальність за службові правопорушення, вчиновані в публічній і приватній сферах. Виникнення ідеї диференціації кримінальної відповідальності за такі правопорушення стало реакцією на роздержавлення економіки та виникнення багатоманітності форм власності.

Одним із проявів вказаної диференціації стала поява в Кримінальному кодексі України (далі – КК) ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми». Ця новела наближає Україну до стандартів європейського законодавства, сприяє розвитку ринкових відносин. Рекомендація криміналізувати підкуп у приватному секторі міститься в ст. 21 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, яка була ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 року й набрала чинності для нашої держави 1 січня 2010 року. На сьогодні цей документ вважається найбільш змістовним міжнародним актом, спрямованим на попередження та боротьбу з корупцією. Однак постає питання, чи є оптимальним реалізований варіант удосконалення вітчизняного кримінального законодавства, покликаного забезпечувати протидію корупції в приватній сфері. Так, оцінивши у відгуку офіційного опонента на кандидатську дисертацію Я.В. Ризак (одного з авторів пропонованої статті) «Кримінальна відповідальність за підкуп службової особи юридичної особи приватного права» законодавчий поділ корупційної сфери на два сектори – державний (публічний) та приватний як не зовсім вдалий та особливо результативний, М.І. Мельник фактично визнає доцільність такого поділу, коли пише, що в приватній сфері антикорупційні заходи не можуть бути «драконівськими» й повинні відрізнятися від тих заходів, що застосовуються в державній сфері. Загалом вважаємо соціально справедливим те, що злочинність і караність службових зловживань залежать на сьогодні не тільки від розміру одержаної неправомірної вигоди, як це було раніше, а й від того, у якій сфері мають місце такі зловживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за вчинення службових злочинів внесли такі вітчизняні науковці, як П.П. Андрушко, Л.П. Брич, В.М. Бурдін, Д.М. Горбачов, О.М. Грудзур, З.А. Загинець, К.П. Задоя, Г.М. Зеленов, О.О. Кваша, В.М. Киричко, М.Й. Коржанський, Д.І. Крупко, Р.Л. Максимович, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, А.В. Савченко, О.Я. Світлов, Т.І. Слущька, А.А. Стрижевська, В.І. Тютюгін,

М.І. Хавронюк, П.С. Яні, Н.М. Ярмиш та інші.

Ст. 368-3 КК, як відомо, містить опис двох тісно пов'язаних між собою основних і відповідних їм кваліфікованих складів злочину. Їхніми суб'єктами виступають різні особи: загальний суб'єкт, яким вчиняються діяння, передбачені ч. 1 та 2 ст. 368-3 КК (так званий активний підкуп), і спеціальний суб'єкт, яким вчиняються діяння, передбачені ч. 3 та 4 ст. 368-3 КК (так званий пасивний підкуп). З огляду на те, що термін «підкуп» позначає дії особи, яка пропонує, обіцяє або надає неправомірну вигоду, і, вочевидь, не може позначати дії того, хто таку вигоду отримує (погоджується на відповідну пропозицію, обіцянку), використання цього терміна в назві ст. 368-3 КК можна вважати виправданим лише частково. Для того, щоб зняти можливі сумніви стосовно вдалої назви ст. 368-3 КК, варто уточнити її, виклавши, наприклад, у такій редакції «Підкуп службової особи в приватному секторі або одержання нею неправомірної вигоди».

Формування цілей. Зважаючи на те, що поняття службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми як спеціального суб'єкта злочину є новим для кримінального законодавства України і водночас досить дискусійним, ґрунтовне вивчення цього поняття (мета нашої публікації) є вкрай актуальним.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що в кримінальному праві поряд із загальним поняттям «суб'єкт злочину», ознаки якого знайшли своє відображення в ст. 18 КК (фізична особа, вік та осудність), існує поняття «спеціальний суб'єкт», яке наділене додатковими ознаками, що пригаманні певній категорії осіб, які вчиняють суспільно небезпечні діяння. Одним зі спеціальних суб'єктів виступають службові особи, про яких також йдеться в ст. 18 КК. Доповнення цієї статті КК частинами 3 та 4, що містять визначення службових осіб, вітчизняні науковці розцінили по-різному. Наприклад, В.П. Коваленко написав, що «з огляду на законодавчу техніку та внутрішню гармонізацію – це крок уперед» [1, с. 190]. Натомість, Л.П. Брич назвала (на нашу думку, справедливо) таке доповнення ст. 18 КК нелогічним і порушенням принципу системності закону, оскільки службова особа – один із кількох, відомих КК спеціальних суб'єктів злочину. Якщо і давати в ст. 18 КК поняття службової особи, то логічно було б дати в цій же статті поняття спеціальних суб'єктів і інших видів, наприклад, військовослужбовця [2, с. 215]. На підтвердження правильності цієї думки наведемо міркування Д.В. Бараненка, який, досліджуючи поняття спеціального суб'єкта, виділяє дві групи спеціальних суб'єктів за формою відображення ознак у кримінальному законі та за юридичним змістом ознак, а також виокремлює чотири групи ознак спеціальних суб'єктів (службове становище осо-

би, положення особи в господарських відносинах, вчинення особою злочину раніше, виконання особою спеціальних функцій) [3, с. 8].

З огляду на сказане, вказівку лише на службових осіб як на вид спеціального суб'єкта злочину в Загальній частині КК варто визнати недоречною. Аналогічні зауваження висловлювалися Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України (далі – ВРУ) при аналізі законопроекту, пізніше ухваленого як Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні». На думку парламентських експертів, унаслідок прийняття законопроекту в КК з'явиться два різних поняття службової особи. Згадані та інші зауваження фахівців не були враховані в чинних редакціях ст. 18 і ст. 364 КК, у яких для позначення різних понять використовується один і той самий термін – «службова особа», хоч, наприклад, підпункт «а» п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» містить таке поняття, як «посадова особа юридичної особи приватного права».

Починаючи з моменту ухвалення Закону України від 07 квітня 2011 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (далі – Закон від 07 квітня 2011 року), службових осіб як суб'єктів злочинів у сфері службової діяльності є підстави поділяти на дві групи. По-перше, це службові особи публічного права або, інакше кажучи, публічного сектору (визначення таких осіб наведено в ч. 1 примітки до ст. 364 КК). По-друге, це службові особи юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Поняття цих осіб відсутнє в КК, через що має формулюватися кримінально-правовою доктриною.

Д.М. Горбачов виокремлює три різновиди спеціальних суб'єктів злочинів у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: 1) службові особи державних органів та органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств та підприємств до них юридичних осіб; 2) службові особи юридичних осіб приватного права; 3) особи, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Стверджується також, що в межах розділу XVII Особливої частини КК можна виокремити три групи злочинів, які відрізняються за суб'єктом вчинення злочину та сферою діяльності, при здійсненні якої може бути вчинене відповідне посягання [4, с. 46–47, 111, 188].

Уважаємо, що ці висловлювання потребують уточнення. Так, ще одним різновидом спеціальних суб'єктів злочинів у сфері службової діяльності є підстави визнати тих службових осіб, визначення поняття яких закріплено в ч. 3 ст. 18 КК. Маються на увазі службові особи, які задіяні в управлінській сфері без поділу її на публічну й приватну складові та які можуть нести відповідальність за вчинення злочинів, передбачених

ст. ст. 366, 367, 370 КК. Так, постановою Судової палати в кримінальних справах Верховного суду України (далі – ВСУ) скасовано ухвалу Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а кримінальну справу щодо Г. направлено на новий судовий розгляд. ВСУ визнав неправильною перекваліфікацію з ч. 2 ст. 366 на ч. 1 ст. 358 КК дій Г., який, займаючи посаду директора товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ), підробив довідку про доходи із зазначенням у ній завідомо неправдивих відомостей про заробітну плату. При цьому ВСУ виходив із того, що в ч. 3 ст. 18 КК подано визначення поняття «службова особа», яке має загальний характер і стосується всіх статей Особливої частини КК, за винятком тих, для яких закон передбачає окреме визначення. Службова особа юридичної особи приватного права може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 366 КК, оскільки підпадає під визначення службової особи, закріплене в ч. 3 ст. 18 КК [5, с. 77–81].

Ураховуючи визначення службової особи, наведені в ч. 3 ст. 18 КК, ч. 1 примітки до ст. 364 КК і ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», та застосовуючи системне тлумачення кримінального закону, службовими особами юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми пропонуємо визнавати осіб, які займають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, на підприємствах, в установах чи організаціях, які не є державними чи комунальними або прирівняними до останніх (маємо на увазі абз. 2 ч. 1 примітки до ст. 364 КК), а також осіб, які виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням. Про те, що відповідне поняття варто визначати з урахуванням дефініцій, наведених у статтях 18, 364 КК України, пише і К.П. Задоя: «...ті особи, які є службовими в розумінні ч. ч. 3, 4 ст. 18 КК, але не є службовими в розумінні п. 1, 2 примітки до ст. 364, і є службовими особами, які працюють у приватній сфері – «службовими особами юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми» [6, с. 4].

Таким чином, службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми як спеціальний суб'єкт злочину характеризується двома групами ознак: 1) коло юридичних осіб, певні службовці яких можуть нести відповідальність на підставі, зокрема, ч. 3 (ч. 4) ст. 368-3 КК; 2) характер функцій, здійснюваних зазначеними службовцями.

Однак викладена позиція потребує розвитку. Адже застосування семантичного тлумачення кримінального закону дозволяє стверджувати, що вжите в тексті КК (включаючи його ст. 368-3) формулювання «службова особа юридичної особи приватного права» позначає лише тих осіб, які постійно або тимчасово займають посади у відповідних юридичних особах

і не охоплює осіб, які в інтересах цих юридичних осіб виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, не займаючи відповідних посад. При цьому на практиці є не поодинокими випадки, коли, наприклад, загальні збори учасників господарського товариства уповноважують одного з його учасників, який не перебуває в штаті цього товариства, укласти договори, підписувати фінансові документи, організувати податковий облік тощо, тобто здійснювати функції, характерні для службової особи [7, с. 10]. Таким чином, можемо констатувати певну неузгодженість між загальним визначенням поняття службової особи (ч. 3 ст. 18 КК) і законодавчим зворотом «службова особа юридичної особи приватного права». З огляду на сказане, пропозиція деяких російських науковців перейменувати ст. 204 КК РФ із «Комерційний підкуп» на «Підкуп службової особи комерційної та іншої організації» [8, с. 108, 168] не може бути визнана вдалою.

У юридичній літературі вказується на помилковість віднесення арбітражного керуючого до категорії осіб, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг [9, с. 10, 153–154, 176, 181]. На арбітражного керуючого на різних стадіях провадження в справі про банкрутство покладено виконання широкого кола обов'язків, які з точки зору кримінально-правового поняття службової особи визнаються організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими. До набрання чинності Законом від 07 квітня 2011 року, який змінив кримінально-правовий статус арбітражного керуючого, панівною у юридичній літературі була точка зору, згідно з якою арбітражний керуючий визнавався службовою особою за ознакою виконання ним організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків за спеціальним повноваженням. Джерелом спеціального повноваження виступало рішення (ухвала) господарського суду. Не зважаючи на те, що арбітражний керуючий не обіймає на підприємстві посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків, і фактично є фізичною особою – підприємцем, діяльність якого підлягає ліцензуванню, виконання зазначених обов'язків покладається на нього рішенням (ухвалою) господарського суду. У цьому разі господарський суд вважався повноважним органом у розумінні роз'яснення, яке наводилось у п. 1 постанови Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 року № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво».

За таких обставин ідея виключити арбітражного керуючого з кола осіб, спроможних нести відповідальність за ст. 365-2 і ст. 368-4 КК, і визнавати його суб'єктом злочинів, передбачених ст. 364, ст. 364-1, ст. 368 або ст. 368-3 КК (залежно від того, до яких юридичних осіб – публічного або приватного права – належить підприємство-боржник), загалом заслуговує на схвалення. Водночас хотіли б звернути увагу на те, що використаний у

ст. 364-1 і ст. 368-3 КК зворот «службова особа юридичної особи приватного права», як уже зазначалось, не повною мірою узгоджується з визначенням поняття службової особи (ч. 3 ст. 18 КК). Сказане, на нашу думку, стосується й арбітражного керуючого, який згідно з чинним законодавством на певному етапі провадження у справі про банкрутство лише прирівнюється до службової особи підприємства-боржника.

Визначаючи коло осіб, спроможних нести відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368-3 КК, слід розкрити й поняття юридичної особи приватного права. Аналізуючи попередні зміни до КК України, пов'язані з удосконаленням антикорупційного законодавства, В.І. Тютюгін слушно зазначав, що форма власності, на підставі якої створені та функціонують юридичні особи, відіграє значну роль у віднесенні їх до юридичних осіб або публічного, або приватного права. Проте в ст. 81 і ст. 87 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) при розмежуванні цих різновидів юридичних осіб наголос робиться не на форму власності, а на порядок (спосіб) створення цих юридичних осіб. Як на ваду закону, вказувалося на відсутність легального визначення поняття «службові особи юридичних осіб приватного права» та відсутність будь-яких посилань на цього суб'єкта в загальному визначенні поняття «службова особа», що міститься в ч. 3 і ч. 4 ст. 18 КК [10].

Відповідно до ст. 81 ЦК юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Згідно зі ст. 87 ЦК юридичні особи приватного права створюються на підставі установчих документів, а також на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, що після його прийняття учасниками стає установчим документом. У свою чергу, юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування. До юридичних осіб публічного права належать, наприклад, державні унітарні підприємства (державне комерційне підприємство та казенне підприємство) та комунальні унітарні підприємства. Як бачимо, поділ юридичних осіб на юридичних осіб публічного та приватного права проведений тільки за одним критерієм – порядком їх створення.

ЦК встановлює порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права, однак не визначає поняття організаційно-правових форм юридичних осіб. Виходячи, щоправда, із положень ст. 83 ЦК, можна стверджувати, що юридичні особи приватного права можуть існувати у формі товариства чи установи, а також в інших формах, установлених законом. Зважаючи на те, що в цивільстиці питання про перелік і зміст організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права належить до числа дискусійних [11, с. 4-7,

10, 25, 26], навряд чи доречно вказувати на організаційно-правові форми юридичної особи приватного права в тексті ст. 368-3 КК, як, до речі, і в тексті ст. 364-1 КК «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми». Таке формулювання не виправдано загромаджує кримінально-правові заборони, не допомагаючи жодним чином з'ясувати коло осіб, спроможних нести відповідальність за згаданими статтями КК. Тому пропонуємо виключити з назв і диспозицій статей 364-1 і 368-3 КК словосполучення «незалежно від організаційно-правової форми».

Із ч. 1 примітки до ст. 364 КК випливає, що до службових осіб юридичних осіб приватного права мають бути віднесені, зокрема, особи, котрі займають відповідні посади на підприємствах, у статутному фонді яких державна чи комунальна частка не перевищує 50 відсотків або становить величину, що не забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність таких підприємств. Виходить, що в КК законодавець суперечить положенням ЦК, визнаючи, так би мовити, додатковим критерієм поділу юридичних осіб на юридичних осіб приватного і публічного права форму власності, а саме частку держави чи територіальної громади в статутному фонді певної юридичної особи.

П.П. Андрушко критикує включене до КК положення про те, що до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких, відповідно, державна чи комунальна частка перевищує 50% або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства. Учений пише, що зазначені юридичні особи є юридичними особами приватного права. Службові особи таких осіб повинні нести відповідальність за такі ж діяння, що й службові особи юридичних осіб публічного права, тільки за іншими нормами КК – ст. 364-1, 368-3. Крім того, основною ідеєю законодавця щодо криміналізації діянь службових осіб є диференціація кримінальної відповідальності залежно від правового статусу службової особи та організаційно-правової форми юридичної особи, а зазначене положення нівелює принцип такої диференціації [12]. Для того, щоб забезпечити належну кримінально-правову охорону майна, Д.М. Горбачов ініціює перегляд абз. 2 ч. 1 примітки до ст. 364 КК, пропонуючи викласти це законодавче положення в такій редакції: «Для цілей статей 364, 365, 368, 368-2, 369 цього Кодексу до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких є державна чи комунальна частка» [4, с. 9, 50–51, 191].

Однак кримінально-правові норми про відповідальність за злочини у сфері службової діяльності покликані забезпечувати не охорону майна, а належне здійснення своєї діяльності службовими особами. Добре це чи

погано, але законодавець у чинному КК прагне диференціювати кримінальну відповідальність за службові правопорушення в публічній і приватній сферах, і критиковане Д.М. Горбачовим положення про «прирівняні» юридичні особи – це, так би мовити, допоміжний важіль такої диференціації. З огляду на сказане, чинна редакція абз. 2 ч. 1 примітки до ст. 364 КК виглядає більш виваженою (ми не говоримо – досконалою) порівняно з формулюванням цієї норми, яке висуває Д.М. Горбачов.

У висновку Головного юридичного управління Апарату ВРУ на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» вказано, що поняття «юридичні особи приватного права» поки що не піддано достатній конкретизації в теорії цивільного права, а його реальний обсяг практикою не визначений. Зокрема, проблемним є питання, до якої категорії юридичних осіб (публічного чи приватного права) має відноситись велика кількість господарських товариств, що виникли в результаті приватизації на основі відповідних розпорядчих актів органів державної влади, а тому постає проблема кваліфікації відповідних діянь, учинених службовими особами цих товариств.

Виявляється також, що закріплений у ЦК поділ юридичних осіб на два види – публічного й приватного права – не має необхідної наукової аргументації. Так, визначаючи види юридичних осіб публічного права в Україні, Р.А. Майданик, окрім загальноприйнятих, виділяє юридичних осіб приватного права з делегованими публічними функціями. Дослідник зазначає, що до таких юридичних осіб можуть бути віднесені юридичні особи приватного права, які виконують функції проведення експертиз, професійного нагляду (аудиторів, адвокатів, представників інших «вільних» професій), державної реєстрації (зокрема, прав на нерухомість) [13, с. 6]. С.О. Іванов пропонує критерієм класифікації юридичних осіб на приватні та публічні (замість способу створення) визнавати мету їх утворення (виконання або невиконання на постійній основі публічних завдань), у зв'язку з чим висловлюється за те, щоб доповнити ч. 2 ст. 81 ЦК вказівкою, зокрема, на таку мету, як виконання суспільних завдань (для юридичних осіб публічного права) і реалізація своїх власних інтересів або інтересів певної групи осіб (для юридичних осіб приватного права) [14, с. 106]. І.М. Кучеренко обґрунтувала положення про неможливість визнання статусу юридичних осіб публічного права за державними та комунальними підприємствами (крім тих, яким майно належить на праві оперативного управління), виходячи тільки з того, що вони засновані на державній і комунальній формі власності, оскільки такі підприємства не завжди виконують публічні функції [11, с. 9]. Викладене наводить

на думку про невдалість закріпленого в ЦК розмежування юридичних осіб на публічні та приватні лише за способом їх створення.

Варто додати, що визнання державного комерційного підприємства суб'єктом підприємницької діяльності (ст. 74 Господарського кодексу України), при тому, що за закріпленою в ЦК класифікацією юридичних осіб вказане підприємство належить до юридичних осіб публічного права, засвідчує, що виокремлення на рівні суб'єктів господарювання сфер публічного та приватного управління позбавлене однозначності. Убачається, що у вдосконаленому визначенні поняття службової особи повинні фігурувати не будь-які державні підприємства, а лише казенні підприємства.

Постає питання, за якою нормою (ст. 368 або ст. 368-3 КК) має нести кримінальну відповідальність службова особа, котра одержала неправомірну вигоду (а так само прийняла відповідну пропозицію чи обіцянку), якщо ця особа виконує організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції в юридичній особі приватного права, але отримала свої повноваження від державних органів. Із погляду чинного законодавства дії такої службової особи повинні кваліфікуватися за ст. 368-3 КК. У плані ж визначення можливих шляхів удосконалення законодавства нагадаємо, що свого часу один із авторів цих рядків висував пропозицію відносити до публічних службових осіб як суб'єктів службових злочинів, зокрема, осіб, на яких у встановленому законодавством порядку покладається виконання окремих державних або самоврядних функцій. Стверджувалось, що таким формулюванням можна було б охопити, наприклад, представників державних органів приватизації в органах управління акціонерних товариств, частка майна яких (невиіршальна) належить державі [15, с. 162].

Учасники господарських товариств, які не займають у цих товариствах посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, службовими особами юридичних осіб приватного права не визнаються. Із цього приводу Б.В. Волженкін слушно зауважує, що голосування з тих чи інших питань діяльності господарського товариства та інші подібні дії – це не служба. Тому учасники господарських товариств, які не входять до складу їх виконавчих органів, не можуть вчинити злочини проти інтересів служби [16, с. 252].

У зв'язку з віднесенням до службових осіб юридичних осіб приватного права і тих осіб, які виконують організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, розглянемо питання про визнання службовою особою юридичної особи приватного права фізичної особи, яка заснувала приватне підприємство (далі – ПП) і здійснює управління ним безпосередньо, а не через найманого керівника.

Л.П. Брич і В.О. Навроцький вважають, що зазначену особу не можна визнавати службовою навіть у разі, коли вона виконує функції керівника на цьому підприємстві, оскільки організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки повинні здійснюватися службовою особою щодо інших осіб або чужого майна [17, с. 69]. На нашу думку, фізична особа, яка заснувала ПП і здійснює управління ним безпосередньо, є службовою особою юридичної особи приватного права. Адже керівник – власник підприємства керує працівниками, які перебувають у його службовій підлеглих, а отже, виконує організаційно-розпорядчі функції, а майно підприємства відокремлене від майна його власника. Як зазначено в літературі, майно ПП є власністю такого підприємства, а не власністю його власника. Власник ПП, як і одноособовий засновник ТОВ (ст. 140 ЦК), які є одночасно їх керівниками (виконавчими органами), не є власником належного такому підприємству чи товариству майна, а отже, здійснюючи дії з управління чи розпорядження майном такого підприємства чи товариства, він виконує адміністративно-господарські обов'язки. Однак, якщо ПП чи ТОВ, у якого один засновник, не має найманих працівників і господарська діяльність ним здійснюється безпосередньо його власником, який одночасно є його керівником (виконавчим органом), то в цій частині її діяльності така особа не виконує організаційно-розпорядчих обов'язків, а тому не повинна визнаватися службовою особою [18, с. 175].

Розвиваючи зазначену позицію, Г.Є. Болдарь зазначає, що керівник – засновник підприємства, яке діє на основі його приватної власності, може нести відповідальність за вчинення службових злочинів (за наявності всіх ознак їх складів) [19, с. 108–109], а В.Г. Хашев ставить питання, як бути у випадках, коли безгосподарність і заподіяння майнової шкоди, розтрата майна, закріпленого за підприємством, та інші наслідки діянь власника порушують правоохоронювані інтереси працівників цього підприємства, інших громадян, держави тощо [20, с. 108]. Відповідь на це запитання дає Р.Л. Максимович, який зазначає, що, оскільки майно ПП відокремлено від майна його власника, то останній може заподіяти матеріальну шкоду, не лише собі, а й підприємству. Отже, власника ПП слід визнавати службовою особою, якщо він виконує функції директора на цьому підприємстві, керуючи іншими працівниками, або управляє чи розпоряджається належним відповідному підприємству майном [21, с. 223].

На етапі опрацювання законопроектів, що передували ухваленню Закону України від 18 квітня 2013 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», у літературі висловлювалася думка про доцільність розширення меж кримінально-правової репресії за корупцію в приватному сек-

торі шляхом охоплення нею (репресією) діянь працівників недержавних підприємств, які не є службовими особами. Мотивувалася необхідність цього кроку тим, що такі працівники можуть зраджувати інтереси підприємств, де вони працюють, одержуючи неправомірні вигоди як від конкурентів, так і від інших зацікавлених осіб [22, с. 446]. На користь наведеної пропозиції вказує ст. 21 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, у якій рекомендується визнавати кримінально караним умисне вчинення під час економічної, фінансової або комерційної діяльності вимагання або прийняття будь-якої неправомірної переваги будь-якою особою, яка керує роботою організації приватного сектора або працює в будь-якій якості в такій організації, за порушення своїх обов'язків. Про доцільність поширення положень щодо відповідальності за активну та пасивну форми підкупу на осіб, які працюють у будь-якій якості на підприємствах, в установах, організаціях приватного сектору, йшлося в пояснювальній записці до законопроекту, згодом ухваленого як Закон від 13 травня 2014 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (далі – Закон 13 травня 2014 року).

Ту обставину, що ст. 368-3 КК як «адресата» передбаченого нею підкупу визначає лише службову особу юридичної особи приватного права та не згадує інших працівників, М.І. Бакай характеризує як прояв неповної відповідності нашого КК міжнародним антикорупційним конвенціям [23, с.12]. Щоправда, у висновках роботи дослідника не зазначає, яким чином цю невідповідність варто усувати. Водночас це зробив П.П. Андрушко, запропонувавши включити до КК ст. 368-5 «Комерційний підкуп працівника юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» [24, с. 330]. Ознайомлення з текстом цієї статті показує, що вона, за винятком суб'єкта (суб'єкт «пасивного» підкупу позначався як працівник юридичної особи приватного права, який не є службовою особою), фактично дублювала відповідні положення ст. 368-3 КК, викладеної в редакції Закону від 07 квітня 2011 року, з усіма її перевагами й вадами.

До прийняття Закону від 13 травня 2014 року законодавець обмежував у ст. 354 КК коло суб'єктів, спроможних нести відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди працівниками тільки державних підприємств, установ, організацій. Таке вирішення розгляданого питання, на нашу думку, узгоджувалось із призначенням кримінального права як знаряддя реагування на найбільш небезпечні для особи, суспільства та держави посягання. Як відомо, принцип економії кримінально-правової репресії передбачає, що звертатися до криміналізації тієї чи іншої поведінки варто лише в тому разі, коли бракує інших правових важелів

впливу на неї. До тих працівників юридичних осіб приватного права, які, не будучи службовими особами, одержують неправомірні вигоди за порушення своїх професійних обов'язків, цілком успішно могли застосовуватися заходи впливу, регламентовані трудовим і цивільним законодавством, а у випадках вчинення ними суспільно небезпечних діянь – норми кримінального законодавства (наприклад, ст. 232, ст. 232-1 КК).

Таке розв'язання проблеми, крім усього іншого, враховувало не обов'язковий, а рекомендаційний характер положень антикорупційних конвенцій стосовно криміналізації поведінки працівників, які не мають статусу управліня. Вельми показовим у зв'язку з цим є те, що П.П. Андрушко, не зважаючи на ініційовану ним законодавчу новелу у вигляді ст. 368-5 КК, не відкидає й принципово інший варіант удосконалення законодавства. Йдеться про доповнення Закону України від 18 жовтня 2006 року «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» застереженням про те, що «суб'єктами одержання хабара у приватному секторі визнаються не будь-які працівники підприємств (юридичних осіб) приватного права, а лише ті з них, які мають статус службових осіб...» [24, с. 294].

Однак на підставі Закону України від 13 травня 2014 року сферу дії ст. 354 КК істотно розширено; наразі в цій статті йдеться про дії з неправомірною вигодою, вчинювані працівником підприємства, установи, організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи, організації. З урахуванням міркувань, викладених вище, ми ставимося до цієї законодавчої новели критично. Зауважимо також, що в назві й диспозиції ст. 354 КК України замість вказівки на підприємства, установи, організації мала б, на наш погляд, використовуватися більш сучасна термінологія, узгоджена з іншим антикорупційним законодавством (наприклад, зворот «юридичні особи публічного права»). Із порушеного питання ми поділяємо міркування, наведені у висновку Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ на законопроект, згодом ухвалений як Закон від 13 травня 2014 року. Парламентські експерти не погоджувалися із встановленням кримінальної відповідальності за пропозицію чи обіцянку неправомірної вигоди, а так само за надання й прийняття такої вигоди працівником підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, який не є службовою особою. Зазначалось, що відповідні обмеження щодо отримання майнових та немайнових благ за «допомогою» своєї посади чинним антикорупційним законодавством передбачені виключно для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також порівнянних до них осіб (ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»), у зв'язку з чим поширення їх через норми КК на осіб, які, у принципі, не визнаються суб'єктами корупційних діянь, є проявом надмірної криміналізації. До того ж злочин, передбачений ст. 354 КК, відноситься до

злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (розділ XV Особливої частини КК), а тому навряд чи його суб'єктом може бути працівник юридичної особи приватного права (а не державного підприємства, установи чи організації, як це було передбачено попередньою редакцією ст. 354 КК).

Загальновідомо, що в юридичній літературі тривалий час велася дискусія з питання про визнання службовою особою в кримінально-правовому розумінні цього поняття фізичної особи – підприємця. На наш погляд, відповідно до чинного раніше законодавства на це питання варто було дати негативну відповідь. Адже така особа не займає на підприємстві, в установі чи організації посаду, як цього прямо вимагала ч. 1 примітки до ст. 364 КК; на фізичну особу – підприємця правомочним органом або правомочною службовою особою не покладалося спеціальне повноваження виконувати на підприємстві, в установі чи організації організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки.

Ухвалення Закону від 7 квітня 2011 року внесло корективи в цю дискусію. Так, наразі можна однозначно стверджувати, що фізичні особи – підприємці не повинні нести відповідальність за ст. 364-1 і ч. 3 (ч. 4) ст. 368-3 КК, оскільки в назвах і диспозиціях цих кримінально-правових норм фігурують службові особи юридичних осіб приватного права, а згадані підприємці займаються своєю діяльністю в організаційно-правовій формі, яка не передбачає створення юридичної особи. Ті ж фізичні особи – підприємці, які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, можуть нести відмінну від відповідальності службових осіб відповідальність за ст. 365-2, ч. 3 (ч. 4) ст. 368-4 КК. Водночас заслугоує на підтримку висловлена в літературі точка зору, згідно з якою питання про відповідальність фізичних осіб – підприємців за нормами розділу XVII Особливої частини КК може поставати лише в контексті складів злочинів, передбачених ст. ст. 366, 367, 370 КК [25, с. 428]. Суб'єктами цих злочинів є службові особи, ознаки яких закріплено в ч. 3 ст. 18 КК. Згідно з визначенням, наведеним у цій нормі, службовими є також особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється (серед іншого) судом або законом. Законами, які надають фізичним особам – підприємцям повноваження виконувати організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції, є положення цивільного, господарського і трудового законодавства, на підставі яких ці особи керують найманими працівниками та розпоряджаються майном.

Уважаємо також, що коло суб'єктів кримінально караного підкпу в приватному секторі *de lege ferenda* слід розширити за рахунок осіб, які, працюючи у фізичної особи – підприємця на підставі трудового договору, виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські

функції. На сьогодні одержання неправомірних вигод такими особами як тими, хто не може бути визнаний службовими особами юридичних осіб приватного права, кваліфікації за ч. 3 (ч. 4) ст. 368-3 КК не підлягає. Такий стан речей із урахуванням того, що фізичні особи – підприємці є повноцінними суб'єктами господарювання, прирівняними за повноваженнями до комерційних юридичних осіб, – вада кримінального закону, яку варто усунути.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки. *По-перше*, однією з вад перманентно оновлюваного антикорупційного законодавства є відсутність у ньому визначення поняття «службова особа юридичної особи приватного права» і відсутність посилань на таку особу в загальному визначенні поняття «службова особа» (ст. 18 КК). При цьому присвячені службовим особам положення, які наразі містяться в ст. 18 КК, як такі, що стосуються лише одного виду спеціального суб'єкта й тому безпідставно включені до Загальної частини КК, мають бути перенесені до розділу XVII Особливої частини КК. *По-друге*, у вдосконаленому визначенні «публічної» службової особи повинні фігурувати не будь-які державні підприємства, а лише казенні підприємства, через що в ч. 1 примітки до ст. 364 КК замість слів «на державних чи комунальних підприємствах» слід зазначити «на казенних чи комунальних підприємствах». *По-третє*, 1) законодавче визначення суб'єкта злочину, передбаченого ч. 3 (ч. 4) ст. 368-3 КК, доцільно удосконалити, беручи до уваги те, що: 1) термінологічний зворот «службова особа юридичної особи приватного права» не охоплює осіб, які, не займаючи посад в юридичних особах приватного права, виконують в інтересах цих юридичних осіб організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням; 2) поділ юридичних осіб на два види (публічного і приватного права) в сучасній українській цивільстиці не вважається безспірним; 3) коло суб'єктів кримінально караного підкупу в приватному секторі слід розширити за рахунок осіб, які, працюючи у фізичної особи – підприємця на підставі трудового договору, виконують відповідні функції. Зважаючи на викладене, у ч. 3 ст. 368-3 КК суб'єкта злочину, передбаченого цією нормою, пропонуємо позначити як «службову особу, крім тієї, що вказана в ч. 1 і ч. 2 примітки до ст. 364 КК України». Таке формулювання, попри його незвичність, на нашу думку, дозволить вирішити існуючі проблеми суб'єктного складу «пасивного» підкупу в приватному секторі.

Використані джерела:

1. Коваленко В. П. Про новели у диференціації кримінальної відповідальності службових осіб / В. П. Коваленко // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13-14 жовтня 2011 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 189-193.

2. Брич Л. П. Про проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення» / Л. П. Брич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 214–222.

3. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. В. Бараненко. – К., 2009. – 19 с.

4. Горбачов Д. М. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Горбачов Дмитро Миколайович. – К., 2014. – 230 с.

5. Рішення Верховного суду України. – 2013. – Вип. 2 (27). – С. 77–81.

6. Задоя К. П. Особливості взаємодії норм-приписів Розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України з нормами-дефініціями / К. П. Задоя // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4. – С. 1–5.

7. Ільяшенко С. Когда учредитель становится должностным лицом / С. Ільяшенко // Все о бухгалтерском учете. – 8 августа 2003 г. – № 74. – С. 10.

8. Макаров С. Д. Уголовная ответственность за коммерческий подкуп : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Макаров Сергей Дмитриевич. – Иркутск, 1999. – 204 с.

9. Шиндель Ю. І. Кримінально-правова характеристика зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шиндель Юлія Ігорівна. – Х., 2014. – 250 с.

10. Тютюгін В. Новели кримінального законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення? / В. Тютюгін // Юридичний вісник України. – 30 січня – 5 лютого 2010 р. – № 5.

11. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. М. Кучеренко. – К., 2004. – 36 с.

12. Андрушко П. П. До початку футбольного матчу залишалось півтори години...(аналіз окремих норм (положень) проекту Закону «Про засади запобігання і протидії корупції») / П. П. Андрушко // Юридичний вісник України. – 14–20 травня 2011 р. – № 20.

13. Майданик Р. Види юридичних осіб публічного права в Україні / Р. Майданик // Юридична Україна. – 2010. – № 6. – С. 4–11.

14. Іванов С. О. До питання поділу юридичних осіб на юридичних осіб публічного та приватного права / С. О. Іванов // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 100–106.

15. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дудоров Олександр Олексійович. – К., 1994. – 208 с.

16. Волженкін Б. В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики / Б. В. Волженкин. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. – 560 с.

17. Брич Л. П. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею / Л. П. Брич, В. О. Навроцький // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 2. – С. 68–71.

18. Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : [навч. посіб.] / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 342 с.

19. Болдарь Г. Є. Незаконні дії у разі банкрутства: проблеми кримінально-правової кваліфікації та вдосконалення законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Болдарь Галина Євгенівна. – Луганськ, 2007. – 229 с.

20. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хашев Вадим Георгійович. – Запоріжжя, 2007. – 259 с.

21. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : [монографія] / Р. Л. Максимович. – Львів : Львівський держав. ун-т внутріш. справ, 2008. – 303 с.

22. Якимова С. В. До проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення і Кримінального кодексу України щодо приведення їх положень у відповідність до стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи» / С. В. Якимова // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21–22 вересня 2012 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 443–448.

23. Бакай М. І. Імплементация положень «антикорупційних» конвенцій у вітчизняне кримінальне законодавство : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. І. Бакай. – К., 2013. – 19 с.

24. Андрушко П. П. Реформа українського антикорупційного законодавства у світлі міжнародно-правових зобов'язань України / П. П. Андрушко. – К. : Атіка, 2012. – 332 с.

25. Кримінальне право України (Особлива частина) : [підручник] / За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : Вид-во «Етлон-2», 2012. – 789 с.

Dudorov O.O., Rizak Y.V. Субъект «пассивного» подкупа должностным лицом юридического лица частного права: современное состояние и перспективы

В статье анализируется уголовно-правовое понятие должностного лица юридического лица частного права. Обосновывается целесообразность изменения законодательного обозначения субъекта преступного подкупа в частном секторе.

Ключевые слова: должностное лицо, юридическое лицо частного права, специальный субъект преступления, подкуп, физическое лицо – предприниматель, коррупция.

Dudorov O.O., Rizak Y.V. The subject of «passive» bribery of a legal entity officer: current state and prospects

The criminal law concept of private law legal entity as a special subject of crime is analyzed in the article. The expediency of changes to legislative reference of the criminal bribery subject in private sector is substantiated. It is proposed to recognize as officials of

private law legal entities those persons who hold positions connected with the implementation of organizational-regulatory and administrative-economic functions at enterprises, institutions or organizations that are not state or municipal or their equivalent, as well as persons who perform organizational-regulatory and administrative-economic functions under special authorization regardless of the legal form in terms of the current Criminal Code of Ukraine. Criminal law status of the arbitration manager is decided.

A conclusion is made that provisions dedicated to officers that are contained in Art. 18 of the Criminal Code of Ukraine, as those that are related to only one type of special subject and therefore are wrongly included into its General Part, have to be transferred to Section XVII of the Special Part of the Criminal Code. It is established that legal definition of the crime subject under part 3 (part 4) of Art. 368-3 of the Criminal Code of Ukraine is appropriate to improve. With this the following factors should be taken into account: 1) terminology turn «official of the private law legal entity» does not include persons who without taking positions in legal entities of private law, perform corresponding functions under special powers in the interests of these entities; 2) division of legal entities into two types (public and private law) in modern Ukrainian civil law science is not considered indisputable; 3) the range of subjects of criminal bribery in private sector should be expanded by persons who while working with the individual – entrepreneur under the employment contract, perform relevant functions. Considering the above, in part 3 of Art. 368-3 of the Criminal Code of Ukraine it is proposed to designate the crime subject under this norm as «officer other than the one indicated in part 1 and part 2 of notation to Art. 364 of the Criminal Code of Ukraine». It is affirmed that such wording despite its unusual nature will allow resolving existing issues of subjective set of «passive» bribery in private sector.

Key words: *official, private law legal entity, special subject of crime, bribery, individual – entrepreneur, corruption.*

УДК 347.965

С.О. Іваницький

ОБУМОВЛЕНІСТЬ СУДОУСТРОЕМ ЯК ПРИНЦИП ПОБУДОВИ АДВОКАТУРИ

У статті здійснено наукове дослідження принципу обумовленості судоустроєм як засади побудови адвокатури. Доведено, що зміст принципу обумовленості судоустроєм полягає в побудові адвокатури на підставі судового устрою держави. Розкрито основні аспекти реалізації цього принципу: а) утворення регіональних, національних та/або спеціальних органів адвокатського самоврядування в межах сфери юрисдикції судів певного рівня (виду, інстанційності); б) наявність особливого механізму добору та забезпечення функціонування окремої привілейованої категорії адвокатів, уповноважених практикувати перед визначеними судами; в) закріплення обов'язку утримання адвокатської контори за місцезнаходженням певних судів; г) встановлення для іноземних адвокатів еквівалентних обмежень на представництво перед судами держави, що приймає, залежно від обсягу отриманих прав практики перед